

“ЦЕЙ ЗАМОК ЗДАВНА БУВ НАЙСИЛЬНІШИМ НА РУСИ...”, – БЕЛЗ У ПОДОРОЖНІХ ЗАПИСКАХ МАРТИНА ГРУНЕВЕГА

Володимир ПЕТЕГИРИЧ

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
вул. Винниченка, 24, 79008, м. Львів, Україна, e-mail: v.petehyruch@gmail.com*

Проаналізовано фрагмент Записок Мартина Груневега про Белз, який люб'язно передав автору видатний український історик Ярослав Ісаєвич. Мартин Груневег (1562 – після 1615), який народився у Гданську в сім'ї німецького купця, був на службі у вірменських купців, став ченцем ордену домініканців та прославився як автор дуже цікавих подорожніх записів. Аркуш Записок, на якому вміщені згадки про Белз, знаходиться у другій частині опису Груневега, де він розповідає про відвідання міст і сіл Польщі, України, Росії, балканських країн.

Короткий опис міста 1582 р. розглянуто в контексті інших писемних й картографічних джерел і результатів археологічного вивчення Белза. Завдяки інформації у Записках отримано дані про міські укріплення, достовірність яких добре узгоджується з давнішими і пізнішими за опис Груневега писемними згадками. Доведено, що зв'язок між окремими частинами міста, розділеними водними перешкодами та болотами, утримувався за допомогою дерев'яних гребель і помостів, про які згадує й Груневег та свідчать матеріали археологічних досліджень. Така особливість комунікацій була характерна також для сусіднього Червена. На підставі повідомлень Груневега переглянуто дату першої згадки белзької ратуші, яка існувала більш ніж на століття давніше. Перелічені у контексті повідомлення про Белз населені пункти, у яких побував під час своєї подорожі Груневег, дозволяють реконструювати перебіг частини шляху яким він прибув у Белз, а потім доїхав до Львова. Встановлено, що напрямки доріг від Любліна з північного заходу через Красностав, Тишівці до Белза та від нього через Куличків, Мости, Куликів, Зашків до Львова майже не змінювалися від раннього середньовіччя до сьогодення. Згадка Груневегом Ченстоховської ікони підтверджує сталу історичну традицію, яка пов'язує саме з Белзом одну з головних святинь Польської держави. Цікавими є й інші повідомлення, які теж показують важливість ретроспективного аналізу пізньосередньовічних джерел для дослідження міст княжої доби.

Ключові слова: Мартин Груневег, Белз, писемні й археологічні джерела, планувальна структура, ретроспективний аналіз.

Слова, винесені в назву цієї статті, належать Мартинові Груневегу (1562 – після 1615), який народився у Гданську в сім'ї німецького купця, сам був на службі у вірменських купців, став ченцем ордену домініканців та прославився як автор дуже цікавих подорожніх записів. Уперше частину маловідомого німецького опису України Мартина Груневега ввів у науковий обіг видатний український історик Ярослав Ісаєвич. Він, зокрема, опублікував і детальніше проаналізував ті частини опису, які стосувалися Львова та Києва і супроводжувалися замальовками на полях найцікавіших, на думку М. Груневега, будівель: житлових будинків, давніх храмів, міських укріплень [Ісаєвич, 1980, с. 105–114; 1981, с. 204–211; 1982, с. 113–129; 1984, с. 45–46; 1996, с. 132–153; 154–172; 1996а, с. 33–42]. У публікаціях Я. Ісаєвича відтворено окремі рисунки із Записок, які стосуються й інших міст: Хотина, Перемишля і, навіть, Москви, де Груневег перебував у 1584–1585 рр. [Ісаєвич, 1996, с. 133, 141, 160]. Опубліковано також фрагменти, що стосуються перебування мандрівника у Болгарії, Молдові, Волощині й Добруджі [Немськи и австрийски, 1979; Ciociltan, 2009]. Повідомлення про його відвідання Росії, зокрема Москви, детально проаналізувала російська дослідниця А. Хорошкевич [Хорошкевич, 2000, с. 123–130; 2000а, с. 19–41; 2002, с. 34–43], а переклад польською мовою про

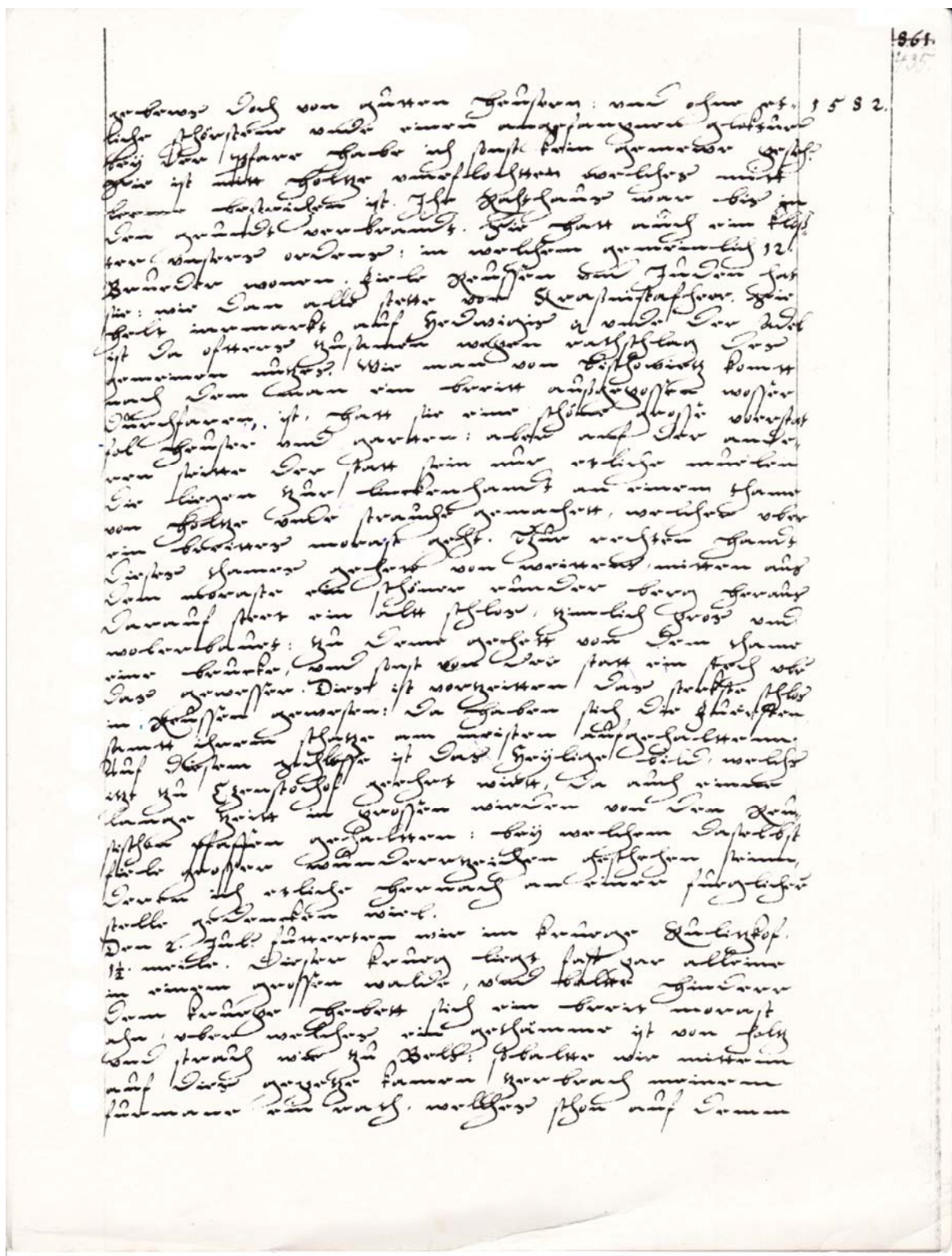

Рис. 1. Фотокопія аркуша Записок Мартина Груневега з описом Белза (Biblioteka Gdańska, Polska Akademia Nauk, ms. 1300, fol. 435)

Fig. 1. Photocopy of Martin Gruneweg's page with description of Belz (Biblioteka Gdańska, Polska Akademia Nauk, ms. 1300, fol. 435)

відвідання Кракова опублікував М. Фабіанські [Fabiański, 2009]. Друкуються збірники статей, каталоги виставок, до вивчення цього важливого писемного джерела долучається щораз ширше коло вчених. Спогади М. Груневеґа розглядають також у контексті ранньомодерного світосприйняття для характеристики національних особливостей народів, їхньої культури [Bogucka, 2002, р. 47–55] або навіть окремих пам'яток сакральної архітектури [Czyżewski, 2008, s. 243–255]. Твір цього хроніста стає щораз популярнішим як серед дослідників, так і ширшого кола громадськості.

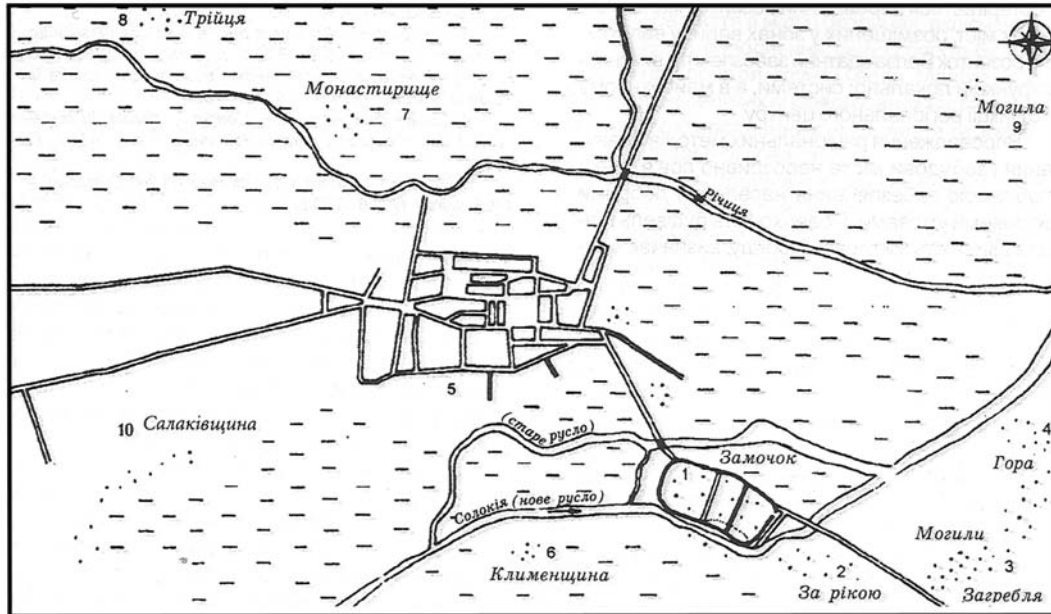

Рис. 2. План Белза за Львом Чачковським із доповненнями автора

Fig. 2. Plan of Belz by Lev Chachkovskiy with author's complements

Найбільший внесок у вивчення Записок Груневеґа зробив Німецький історичний інститут у Варшаві. Окрім багатьох наукових і популярних статей дослідників із цього інституту [див., напр.: Бюс, 2009, с. 39–58; Bues, Borg, 2007, s. 151–178; Bues, Krysiwicz, 2008; Martin Gruneweg, 2009], в 2008 р. у видавничій серії "Quellen und Studien" ("Джерела і студії") опубліковано повний рукопис М. Груневеґа – текст у трьох книгах і додатки в четвертій [Die Aufzeichnungen des Dominikaners, 2008]. Один із найдетальніших оглядів публікацій про нього нещодавно представила уже названа А. Хорошкевіч [Мартин Груневеґ, 2013, с. 7–11].

Попри це залишається актуальною думка Я. Ісаєвича про необхідність вивчення Записок Груневеґа в контексті інших синхронних писемних джерел, археологічних, картографічних матеріалів, що він яскраво продемонстрував у публікаціях, присвячених Києву та Львову. Саме з огляду на такі підходи проаналізуємо невеличкий фрагмент Записок, присвячений Белзу, фотокопію якого нам люб'язно передав Я. Ісаєвич, знаючи про наше зацікавлення історією й культурою одного з найдавніших міст Волинської землі (рис. 1).

Із подорожніх записок Мартин Груневеґа (уривок про Белз):

"...забудови, але з гарних будинків. Крім кількох будинків для хворих і розпочатої дзвіниці при фари не бачив жодного муру. Місто укріплене деревом, обмазаним глиною. Ратуша майже дотла згоріла. Місто має монастир нашого ордена, в якому спільно живуть 12 ченців. В місті є багато українців і євреїв, які у всіх містах, починаючи з Красностава, ярмарок мають на Ядвіґи. Також шляхта там часто збирається на нараду про спільні справи. З боку Тишівцеь, переїхавши широко розливу воду, є гарне велике передмістя з численними будинками й городами, а з другої сторони міста лише кілька млинів, які розташовані зліва на греблі прокладеній з дерева і

соломи через широке болото. Справа від цієї греблі піднімається віддалік посередині болота гарна кругла гора, на якій стоїть старий замок, досить великий і добре збудований. До нього веде з греблі місток, крім того від міста йде стежка через води. Цей замок здавна був найсильнішим на Русі і там найбільше перебували князі з своїми скарбами. В замку був святий образ, який тепер в Ченстохові у шані. Він протягом тривалого часу був з великими почестями у руських духовних...

2 липня зупинялися ми в корчмі Куличкові, 1,5 милі. Ця корчма лежить майже самотньо у великому лісі і відразу за нею починається широке болото, через яке веде гребля з дерева і соломи, як у Белзі" (Переклад Я. Ісаєвича).

Белз розташований поряд із сучасним кордоном України з Польщею в Сокальському районі Львівської області. Він вперше згаданий у "Повісті минулих літ" під 1030 р. [ПСРЛ 2001, стб. 137]. Місто спочатку належало до так званих Червенських градів, потім – до Володимирського князівства, а після смерті володимирського князя Мстислава в 1170 р. у Белзі правив один із його чотирьох синів – Всеволод [Войтович, 1991, с. 149]. Відтоді Белз стає центром князівства й писемні повідомлення про нього досить часто трапляються на сторінках літописів.

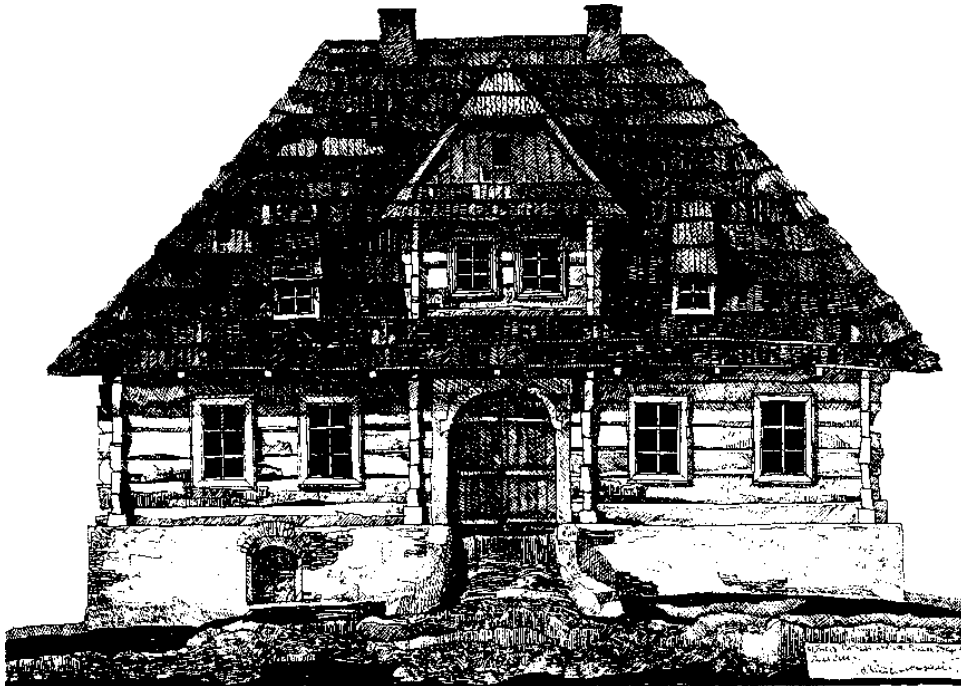

Рис. 3. Белзька дерев'яна рагуша 1712 р. Реконструкція О. Рибчинського

Fig. 3. Wooden town-hall in Belz from 1712. Reconstruction made by O. Rybchynskyi

Белз виник і розбудувався на острівних пагорбах у заплаві заболочених долин р. Солокії та Річиці. Назву отримав від гідроніма "Белз" (так давніше називали р. Солокію), який означав заболочену, багнюку місцевість.

Археологічне вивчення міста розпочав щойно в середині 30-х років ХХ ст. відомий український археолог Я. Пастернак [Пастернак, 1961, с. 647–648], який використав матеріалами з історичної топографії Белза, укладені краєзнавцем Л. Чачковським. У 1963 р. городище літописного міста обстежив і виготовив план його фортифікацій ленинградський археолог П. Раппопорт [Раппопорт, 1967, с. 64–65]. Систематичні археологічні розкопки після однорічних розвідувальних досліджень 1974 р. проводила в 1978–1988 рр. експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України)

під керівництвом В. Петегирича. В останні роки городище й інші ділянки міської території вивчали археологи Державного історико-культурного заповідника у м. Белзі, створеного у 2001 р.

Дослідження показали, що місто виникло на рубежі X–XI ст. і з часом охопило велику територію. Воно складалося з укріпленого княжого замку-дитинця і прилеглого до нього окольного міста на Замочку, посадських районів на території сучасної центральної частини міста та в ур. За Рікою, навколишніх поселень, монастирів і могильників в ур. Гора, Острівець, Салаківщина, Клименщина, Монастирище, Трійця, Могили, Загребля та ін. (рис. 2). Зв'язок між окремими частинами міста, розділеними водними перешкодами та болотами, утримувався за допомогою дерев'яних гребель і помостів, про які згадує й М. Груневеґ. Така особливість комунікацій була притаманна також і сусідньому Червену [див., напр.: Jażdżewski, 1959; Gurba, 1987; Петегирич, 1990; Czerwień, 2012].

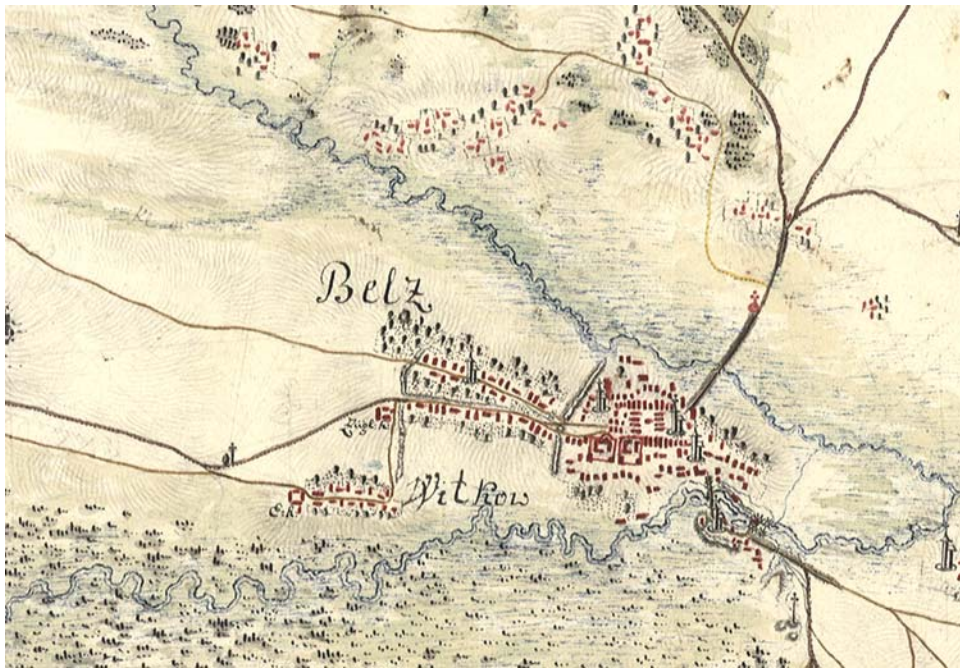

Рис. 4. Белз на карті Фрідріха фон Міґа (1779–1782) із зображенням млинів, про місце розташування яких майже за два століття до того згадував Мартин Груневеґ
Fig. 4. Belz on the Friedrich von Mieg's map (1779–1782) with images of mills, location of which was mentioned by Martin Gruneweg almost two centuries earlier

Аркуш Записок зі згадками про Белз перебуває у другій частині розповіді М. Груневеґа про відвідання міст і сіл Польщі, України, Росії, країн Балканського півострова. На його полі проставлено дату – 1582 р. Він писаний, як і решта спогадів, на аркуші великого формату дрібним готичним письмом. Очевидно, М. Груневеґ побував у Белзі і зробив про це запис невдовзі після прибуття до Львова, в якому він жив у 1582–1602 рр., і склав перший та найстарший всебічний опис цього міста. У Белзі М. Груневеґ перебував на початку липня 1582 р., оскільки згадує про зупинку в корчмі поблизу Куличкова 2 липня. Куличків – місцевість, розміщена за 2,5 км на південний схід від Белза дорогою до Львова. Можливо, відсутність рисунків цього міста в подорожніх записках пояснюється дуже коротким часом його перебування у Белзі.

Фрагмент Записок про Белз не може конкурувати з матеріалами про великі міста, але все ж представляє певний інтерес з огляду на можливість його розгляду в контексті інших писемних джерел і матеріалів, отриманих під час археологічних досліджень цього міста. Описуючи малі міста, серед яких і Белз, М. Груневеґ найчастіше обмежується короткою

Рис. 5. Дерев'яні зрубні конструкції XI ст. на місці валу у північно-західному куті дитинця Белза

Fig. 5. Wooden log constructions from XI century on the place of rampart in north-western corner of dytynets of Belz

Рис. 6. Ділянка нижнього ярусу мощеної деревом вулиці XI ст. та в'їзд на дитинець

Fig. 6. Part of lower tier of the street from XI century, paved by wood and entrance to dytynets

характеристикою міських укріплень і називає найважливіші, на його думку, будівлі. Зрідка відзначає особливості планування, ще рідше – відомості про економіку. Правдивість розповідей мандрівника засвідчує інформація інших тогочасних чи пізніших хроністів. Інформація М. Груневеґа про місто дуже лаконічна, але водночас об'єктивна, оскільки він не міг довго перебувати в Белзі й почути від місцевого люду багато легенд і переказів, які згодом могли потрапити до його Щоденника, як це сталося зі Львовом, де поряд із достовірною інформацією бачимо вкраплення легенд і переказів, знаходимо й таку, що засвідчує спільне джерело.

Рис. 7. Сучасна дорога з містком, яка з'єднує головну частину міста із Замочком. Її напрям співпадає з виявленою вулицею XI ст. на дитинці та зі згаданою Мартином Груневеґом "греблею прокладеною з дерева і соломи через широке болото"
Fig. 7. Modern road with bridge which unites general part of the city with Zamochok. Its direction matches up with discovered street from XI century on dytynets and "causeway made of wood and straw which is laid through the large swamp" mentioned by Martin Gruneweg

Привертає увагу повідомлення М. Груневеґа про оборонні споруди Белза, де згадано дерев'яні укріплення, "обмазані глиною". Достовірність цих повідомлень підтверджують раніші й пізніші за його опис писемні згадки у джерелах. Зокрема, Ліборій Накен, який у складі військ великого пруського комтура Йогана Тіфена 1497 р. перебував в облозі під стінами Белза і записав, що "тодішній белзький замок з бастіонами й вежами був із дерева та був обведений стінами з глини" [Чачковський 2004, с. 147]. Подібну інформацію щодо оборонних стін міста можна почерпнути з гравюри давнього Белза, виконаної у XIX ст., яка, можливо, демонструє його вигляд у XVII ст. Її аналіз схиляє дослідників до припущення, що згаданий у писемних джерелах "міський паркан" – це оборонна дерев'яна стіна дильової конструкції [див.: Бевз, 2002].

Цінні й короткі відомості М. Груневеґа про окремі пам'ятки архітектури Белза. Цікава згадка про ратушу, яка "згоріла до тла". До цього часу вважали, що найдавніші дані про побудову белзької дерев'яної ратуші датуються 1712 р. (рис. 3). Вона стояла "посеред болотистої ринкової площі і згоріла у 1806". Існують припущення, що її частково знищила пожежа 1802 р.,

а повністю вона згоріла в 1806 р. [Чачковський 1936, с. 15; Рибчинський 2004, с. 186]. Отже, із Записок дізнаємося, що міська дерев'яна ратуша існувала на понад століття раніше.

Цікаво, що автор записок згадує і про етнічний склад населення Белза. Він зазначає, що в "місті є багато українців і євреїв". Така ситуація типова й для пізнішого часу. А вперше белзькі євреї згадані ще 1469 р. [Бойко, 2004, с. 99]. На 1630 р. єврейська громада нараховувала 408 осіб, володіла 34 будинками і займала важливі позиції в різних сферах міського життя [Коструба, 1989]. Що ж стосується "монастиря нашого ордену, в якому спільно живуть 12 ченців", то тут, очевидно, йдеться про домініканців, які появились в Белзі ще у другій половині XIV – на початку XV ст. [Слободян, 2006, с. 176], тим більше, що й сам М. Груневеґ належав до цього ордену.

Важлива, хоч і дуже лаконічна, інформація М. Груневеґа щодо одного з елементів планувальної структури Белза кінця XVI ст. Йдеться про сполучення між старим замком ("досить великий і добре збудований") в ур. Замочок, де за княжих часів розміщувався дитинець та окольний град, і основною частиною міста, розташованою на видовженому підвищенні між р. Річицею з північного боку та р. Солокією з півдня. У XI–XIV ст. цю територію займав найбільший посадський район стародавнього Белза. Мартин Груневеґ

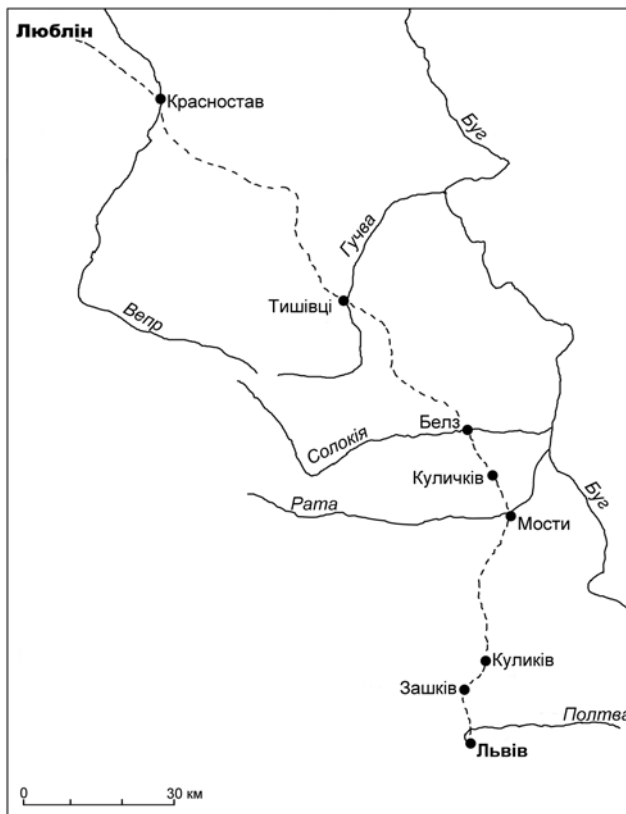

Рис. 8. Реконструкція частини шляху, яким Мартин Груневеґ прибув до Белза і з Белза добрався у Львів
Fig.8. Reconstruction of the part of way of Martin Gruneweg's arrival to Belz and his road from Belz to Lviv

повідомляє, що "з другої сторони міста (тобто південно-східної, де перебував замок) лише кілька млинів¹, які розташовані зліва на греблі прокладеній з дерева і соломи через широке болото" (рис. 4). До замку "веде з греблі місток, крім того від міста йде стежка через води". Достовірність цього опису підтверджують повідомлення, занотовані в щоденнику австрійського мандрівника Еріха Лясоги, який відвідав місто у 1588 р.: "Звідси [з Куличкова] 1,5 милі до Белза (місто, воєводство, каштелянство й староство). Поряд замок, добре захищений болотом, до якого дістатися можна довгим мостом і стежкою" [див.: Лясога, 1984, с. 97–110]. Цю особливість розташування міста серед болотистої місцевості відзначив у поемі "Роксоланія" Себастьян-Фабіан Кльонович (1545–1602) – польський поет, композитор, викладач, який, згадуючи відомі міста у другій половині XVI ст., писав: "Варто згадати і Белз, уславлене місто, постале серед багнистих місцин. Тут воєвода сидить" [Кльонович, 1987, с. 75].

З огляду на повідомлення М. Груневеґа та можливість простежити планувальну схему сполучення головної частини міста і замку ще за княжих часів, необхідно коротко нагадати результати

¹ Цікаво, що млини на цьому місці позначено також за два століття на відомій карті Фрідріха фон Міра – військовій топографічній карті Галичини 1779–1782 рр. із збірки йосифінського картографування фондів австрійського військового архіву у Відні, Австрія. Про цю карту детальніше див.: Петришин, 2006.

Рис. 9. Белзька (Ченстоховська) ікона Божої Матері
Fig. 9. Belz icon of Madonna of Częstochowa

основу викладено з повздовжніх соснових лаг, діаметром до 0,3 м і довжиною до 5 м, покладених пласким боком на землю у два або три ряди. Лаги перекривали впоперек щільно підігнаними плахами, викладеними пласким боком до верху. Знизу вони мали півкруглі врубки, якими закріплювалися на лагах. Уздовж вулиці простежено сліди житлових і господарських будівель переважно зрубної конструкції. Ця вулиця пролягала від центру майданчика до північно-західного кута дитинця, де були ворота в'їзду на цю частину городища, і своїм напрямком вона точно збігалась зі сучасною дорогою (рис. 7).

Названі в контексті повідомлення про Белз населені пункти, у яких побував під час подорожі М. Груневеґ, дозволяють реконструювати частини шляху, яким він прибув до Белза, а потім доїхав до Львова. Послідовність опису свідчить, що він подає інформацію про місто, добравшись до нього з північно-західного напрямку, тобто з боку Красностава і Тишівців. Це – стара традиційна дорога, яка функціонувала, як показали дослідження А. Поппе на основі аналізу Іпатіївського літопису, ще за княжих часів [Porpe, 1958, s. 287–293]. Красностав (тепер на території Польщі) існував ще за княжих часів і мав назву Щекарів – Щекарев [Нерознак, 1983; Nowak, 1995, s. 19–26; Czarnecki, 2000, s. 29–89; Grzadka, 2005, s. 259–261]. Він належав спочатку до Червенських градів, а згодом – до Холмської землі; у XIV ст. став староством, а потім – повітовим містом. Уперше згаданий на сторінках Галицько-Волинського літопису під 1219 р., коли польський князь Лешко Білий прийшов “на Данила до Щекарева, боронячи йому їти на поміч Мстиславу, тестеві своєму” [ПСРЛ, стб .737; Літопис Руський, 1989, с. 377]. Далі дорога з Щекарева (Красностава) прямувала на Червен, але оскільки Червен на той час вже не існував, то М. Груневеґ згадує розташовані поблизу нього Тишівці, відомі з 1419 р., які, на думку А. Янечека, виконували роль наступника Червена [Janeczek, 1991, s. 58, 232]. Шлях із Белза до Львова прямував через Куличків, уперше згаданий у 1555 р., де відоме поселення ще з

археологічних розкопок в ур. Замочок на північно-західній частині дитинця [детальніше див.: Петегирич, 1990, с. 127–128; 2001, с. 199–203; 2004, с. 20–23; Petehyrcz, 1995, s. 67–73]. Тут, на місці повністю знівельованого господарськими роботами валу, на глибині 0,8–1,2 м відкрито рештки дерев'яних конструкцій у вигляді зрубів, засипаних землею, так званих городнів. Вдалося дослідити ділянку таких конструкцій довжиною 19 м. Зруби утворювали суцільну лінію поєднаних між собою комор, завдовжки 3,1–3,5 м і завширшки 1,4–1,7 м. Для надання їй більшої міцності поздовжні соснові колоди сусідніх городень чергувалися грубшими і тоншими кінцями в різні боки, накладалися одна на одну й утворювали суцільну дерев'яну стіну, забутовану землею (рис. 5). В окремих місцях стіна збереглася на висоту трьох–чотирьох вінець. Подібні конструкції вберігали насип валу від розсування і, будучи виведеними на його гребінь, утворювали дерев'яну стіну, збільшували висоту оборонної лінії та зміцнювали обороноздатність укріплень.

Після побудови потужних фортифікацій для захисту дитинця у другій половині XI ст. прокладено головну вулицю, вимощену деревом (рис. 6). Нижній ярус відкрито на глибині 1,1–1,3 м, ширина мостової досягала 4 м. Її

X–XI ст., на Мости, тепер Великі Мости (1472), Куликів (1417), Зашків (1377), про які мандрівник розповідає досить побіжно [Ісаєвич, 1996а, с. 34]. Тобто напрямки доріг від Любліна з північного заходу до Белза та від нього до Львова майже не змінювалися від раннього середньовіччя до сьогодні (рис. 8).

У повідомленні М. Груневега зазначено "В замку був святий образ, який тепер в Ченстохові у шані. Він протягом тривалого часу був з великими почестями у руських духовних". Ця інформація підтверджує сталу історичну традицію, що пов'язує саме з Белзом відому тепер Ченстоховську ікону, яку вивіз із міста в 1382 р. князь Владислав Опольський, перетворену на одну з головних святинь Польської держави (рис. 9).

Отже, цей короткий опис Белза 1582 р. із Записок М. Груневега, у зіставленні з даними археологічних досліджень та інших джерел, дозволяє суттєво уточнити наші уявлення про традиції княжої доби в містобудівництві та плануванні цього міста, реконструювати шляхи його сполучення. Завдяки записам М. Груневега одержано дані про міські укріплення, окремі об'єкти архітектури, господарські будівлі, етнічний склад населення тощо.

Всесторонній аналіз невеликого фрагмента Записок М. Груневега вносить багато цікавої інформації про планувальну структуру міста вкінці XVI ст., спосіб з'єднання замку і головної частини міста, які залишилися традиційними ще з княжих часів. Кореляція його повідомлень з іншими писемними й картографічними джерелами та даними археологічного вивчення міста підтверджує важливість ретроспективного аналізу пізньосередньовічних джерел для дослідження міст княжої доби.

ЛІТЕРАТУРА

Бевз М. (2002). Студії архітектурно-містобудівельного розвитку міста Белза XI–XX ст. // Вісник Інституту Укрзахідпроектреставрація. – Львів. – Ч. 12. – С. 30–67.

Бойко О. (2004). Гебреї Белза та історія постання синагог // Белз і Белзька земля. – Белз. – Вип. I. – С. 99–110.

Бюс А. (2009). Описание областей между Польшей и Московией в Записках Мартина Груневега // Россия, Польша, Германия. История и современность европейского единства в идеологии, политике и культуре. – Москва. – С. 39–58.

Ісаєвич Я. (1980). Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень. – № 10. – С. 105–114. Передрук цієї статті у книзі: Я. Ісаєвич. Україна давня і нова. Народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 132–154.

Ісаєвич Я. (1981). Мартин Груневег і його опис Києва // Всесвіт. – № 5. – С. 204–211.

Ісаєвич Я. (1982). Нове джерело про історичну топографію та архітектурні пам'ятки стародавнього Києва // Київська Русь. Культура. Традиції. Збірник наукових праць. – Київ. – С. 113–129. Передрук цієї статті у книзі: Я. Ісаєвич. Україна давня і нова. Народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 154–172.

Ісаєвич Я. Д. (1984). Путевые заметки М. Груневега как источник по истории древнерусского города // Древнерусский город. Материалы Всесоюзной археологической конференции, посвященной 1500-летию города Киева. – Киев. – С. 45–46.

Ісаєвич Я. (1996а). Мандри Мартина Груневега – маловідомий німецький опис України на переломі XVI–XVII ст. В кн.: Німецькі колонії в Галичині. – Львів. – С. 33–42.

Кльонович С. Ф. (1987). Роксоланія: Поема / перекл. з латин. М. Білика. – Київ: Дніпро. – 94 с.

Коструба Т. (1989). Белз і Белзька земля від найдавніших часів до 1772 року. – Нью-Йорк–Торонто. – 165 с.

Літопис руський (1989). За Іпатським списком переклав Леонід Махновець / О. В. Мишанич (відп. ред.). – Київ: Дніпро. – 591 с.

Лясота Еріх (1984). Щоденник /переклад Галини та Івана Сварників // Жовтень. – № 10. – С. 97–110.

Мартин Груневег (2013). (отец Венцеслав): духовник Марини Мнишек. Записки о торговой поездке в Москву в 1584–1585 гг. Составитель А. Л. Хорошкевич. – Москва. – 384 с.

- Немски и австрийски лътеписи за Балканите: XV–XVI в.* (1978). М. Йонов (увод, подб. и комент.). Чужди лътеписи за Балканите. – 3. София: Наука и изкуство. – 514 с.
- Нерознак В. П.* (1983). Названия древнерусских городов. – Москва. – 209 с.
- Пастернак Я.* (1961). Археология України: первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. – Торонто. – 788 с.
- Петегирич В. М.* (1990). Белз // Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды). – Киев. – С. 127–129.
- Петегирич В.* (2001). Початки Белза і Буська та формування їх соціально-топографічної структури в X–XIV ст. // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. – Львів. – С. 199–209.
- Петегирич В.* (2004). Про час виникнення Белза // Белз і Белзька земля. – Белз. – Вип. I. – С. 18–23.
- Петришин Г.* (2006). Карта Ф. фон Міга (1779–1782 рр.) як джерело до містознавства Галичини. Праці Українського центру історичного містознавства. – Львів: Львівська політехніка. – 5.– 292 с.
- ПСРЛ* (2001). Полное собрание русских летописей. Том второй. Ипатьевская летопись. – Москва. – 648 с.
- Раппопорт П. А.* (1967). Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. // Материалы и исследования по археологии СССР. – Ленинград: Наука. – 140. – 242 с.
- Рибчинський О.* (2006). Архітектурний розвиток ратуш Белза // Белз і Белзька земля. – Белз. – Вип. II. – С. 186–189.
- Слободян В.* (2006). Історія белзьких костелів // Белз і Белзька земля. – Белз. – Вип. II. – С. 176–185.
- Хорошкевич А. Л.* (2000). Величание государя // Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych. Profesorowi Stanisławowi Trawkowskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przyjaciele, koledzy, uczniowie. – Warszawa. – S. 123–130.
- Хорошкевич А. Л.* (2000a). Мартин Груневег о Москве 1585 г. // Россия и Германия. – Москва. – Вып. 2. – С. 19–41.
- Хорошкевич А. Л.* (2002). Образ России 1584–1585 гг. в Записках Мартина Груневега // Россия – Польша. Образы и стереотипы в литературе и культуре. – Москва. – С. 34–43.
- Чачковський Л.* (1936). Княжий Белз // Записки НТШ. – Т. CLIV. – С. 15–31. Див. передрук цієї розвідки у збірнику: Белз і Белзька земля. – Белз, 2004. – Вип. 1. – С. 145–152.
- Bogucka M.* (2002). Martin Gruneweg's Magic World. Remarks on the Early Modern Mentality // Acta Poloniae Historica. – 86. – P. 47–55.
- Czerwień* (2012) – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy / Červen' – eine Burg zwischen Ost und West. Ausstellungskatalog / Cerven – un castrum tra Oriente e Occidente. Catalogo della mostra / Червень – град між Сходом і Заходом. Каталог виставки. – Tomaszów Lubelski–Leipzig–Lublin–Rzeszów. – 449 с.
- Czyżewski K. J.* (2008). Martin Gruneweg o krakowskiej katedrze // “Żeby wiedzieć”: studia dedykowane Helenie Małkiewiczównie. – Kraków. – S. 243–255.
- Die Aufzeichnungen des Dominikaners.* (2008). Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562–ca. 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen. Bd. 1: Edition des Manuskripts fol. 1–726. Bd. 2: Edition des Manuskripts fol. 726–1453. Bd. 3: Edition des Manuskripts fol. 1453–1932. Bd. 4: Einleitung; Beilagen; Register. Wiesbaden.
- Bues A., Borg E.* (2007). Warszawa z lat 1579–1582 w zapiskach gdańszczanina Martina Grunewega // Rocznik Warszawski. – 35. – S. 151–178.
- Bues A., Krysiwicz Z.* (2008). Martin Gruneweg. Życie Europejczyka. Katalog wystawy w klasztorze oo. Dominikanów w Krakowie, 24. IV – 24. V. 2008 / Martin Grünweg. Ein europäischer Lebensweg. Katalog zur Ausstellung im Dominikanerkloster in Krakau, 24. IV – 24. V. 2008.
- Ciociltan A.* (2009). Martin Gruneweg's Travels to Moldavia, Wallachia and Dobroudja // Studii și Materiale de Istorie Medie. – XXVII. – P. 209–248.
- Czarnecki W.* (2000). Rozwój sieci parafialnej Kościoła Łacińskiego w Ziemi Chełmskiej do początku XVII w. // Roczniki Humanistyczne. – T. 48. – Z. 2. – S. 29–89.

- Grzadka P. (2005). W sprawie lokalizacji grodziska w Krasnymstawie // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – T. VII. – S. 259–261.
- Gurba J. (1987). Ośrodek osadniczy Czerwna (Czerwienia) w świetle najnowszych badań archeologicznych // Rocznik Przemyski. – Przemysl. – T. 24/25. – S. 303–305.
- Janeczka A. (1991). Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo Bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. – Wrocław–Warszawa–Kraków. – 386 s.
- Jażdżewski K. (1959). Ogólne wiadomości o Czerwnie–Czerwieniu // Archeologia Polski. – T. 4. – Z. 1. – S. 67–91.
- Fabiański M. (2010). Złoty Kraków. – Kraków, Wydawn. Literackie. – 332 s.
- Martin Gruneweg (2009). Martin Gruneweg (1562 – nach 1615). Ein europäischer Lebensweg Martin Gruneweg (1562 – after 1615). A European Way of Life. – Harrassowitz Verlag. – Wiesbaden. – 403 s.
- Nowak B. (1995). Lokacja miasta Szczekarzowa (Krasnegostawu) z roku 1394 // Rocznik Chełmski. – T. I. – S. 19–26.
- Petehyrycz W. (1995) Belz i Busk: próba rekonstrukcji struktury sociotopograficznej w X–XIV wieku // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – Warszawa. – R. XLIII. – № 1. – S. 67–73.
- Poppe A. (1958). Gród Wołyń. Z zagadnień osadnictwa wczesnośredniowiecznego na pograniczu polsko-ruskim // Studia wczesnośredniowieczne. – Wrocław. – T. IV. – S. 227–300.

REFERENCES

- Bezv, M. (2002). Studii arkhitekturno-mistobudivelnoho rozvytku mista Belza XI–XX st. *Visnyk Instytutu Ukrzakhidproektrestavratsiia*, 12, Lviv, 30–67 (in Ukrainian).
- Boiko, O. (2004). Hebrei Belza ta istoriia postannia synahoh. *Belz i Belzka zemlia*, 1, Belz, 99–110 (in Ukrainian).
- Bius, A. (2009). Opisanie oblasteri mezhdru Polshey i Moskoviey v Zapiskakh Martina Grunevega. *Rossiiia, Polsha, Germaniia. Istoriiia i sovremennost evropeiskogo edinstva v ideologii, politike i kulture*. Moskva, 39–58 (in Russian).
- Isaievych, Ya. (1980). Naidavnishyi istorychnyi opys Lvova. *Zhovten*, 10, 105–114 (in Ukrainian).
- Isaievych, Ya. (1981). Martyn Gruneveg i yoho opys Kyieva. *Vsesvit*, 5, 204–211 (in Ukrainian).
- Isaievych, Ya. (1982). Nove dzherelo pro istorychnu toporhrafiiu ta arkhitekturni pamiatky starodavnoho Kyieva. *Kyivska Rus. Kultura. Tradytsii. Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, 113–129 (in Ukrainian).
- Isaevich, Ya. (1984). Putevye zametki M. Grunevega kak istochnik po istorii drevnerusskogo goroda. *Drevnerusskiy gorod. Materialy Vsesojuznoy arkheologicheskoy konferentsii, posvjashchenoy 1500-letiju goroda Kieva*. Kiev, 45–46 (in Russian).
- Isaievych, Ya. (1996a). Mandry Martyna Grunevega – malovidomyi nimetskyi opys Ukrainy na perelomi XVI–XVII st. *Nimetski kolonii v Halychyni* (pp. 33–42). Lviv (in Ukrainian).
- Jonov, M. (Ed.). (1978). Nemski i avstriyski letepsi za Balkanite: XV–XVI v. *Chuzhdi letepsi za Balkanite*, 3. Sofija: Nauka i izkustvo, 514 pp. (in Bulgarian).
- Klonovych, S. F. (1987). *Roksolaniia: Poema* (M. Bilyka, Trans.). Kyiv: Dnipro, 94 pp. (in Ukrainian).
- Kostruba, T. (1989). *Belz i Belzka zemlia vid naidavnishykh chasiv do 1772 roku*. New York–Toronto, 165 pp. (in Ukrainian).
- Litopys ruskyi. (1989). Za Ipatskym spyskom (L. Makhnovets, Trans.). Kyiv, 591 pp. (in Ukrainian).
- Liasota, E. (1984). Shchodennyk (H. Svarnyk & I. Svarnyk, Trans.). *Zhovten*, 10, 97–110 (in Ukrainian).
- Martyn Gruneveg (2013). *(otets Ventseslav): dukhovnik Mariny Mnishek. Zapiski o togovoy poezdke v Moskvu v 1584–1585 gg.* A.L. Khoroshkevich (Ed.). Moskva, 384 pp. (in Russian).
- Neroznak, V. P. (1983). *Nazvanija drevnerusskikh gorodov*. Moskva, 209 pp. 514 pp. (in Russian).
- Pasternak, Ya. (1961). *Arkheolohiia Ukrainy: pervisna, davnia ta serednia istoriia Ukrainy za arkheolohichnymy dzherelamy*. Toronto, 788 pp. (in Ukrainian).
- Petehirich, V. M. (1990). Belz. *Arkheologija Prikarpatja, Volyni i Zakarpatja (ranneslavjanskiy i drevnerusskiy periody)*, Kiev, 127–129 (in Russian).
- Petehyrych, V. (2001). Pochatky Belza i Buska ta formuvannia yikh sotsialno-topohrafichnoi struktury v X–XIV st. *Halychyna ta Volyn u dobu serednovichchia*, Lviv, 199–209 (in Ukrainian).

- Petehyrych, V. (2004). Pro chas vynyknennia Belza. *Belz i Belzka zemlia, 1*, Belz, 18–23 (in Ukrainian).
- Petryshyn, H. (2006). Karta F. fon Miga (1779–1782 rr.) yak dzhereło do mistoznavstva Halychyny. *Pratsi Ukrainkoho tsentru istorychnoho mistoznavstva, 5*, Lviv: Lvivska politekhnika, 292 pp. (in Ukrainian).
- Polnoe sobranie ruskikh letopisey*. (2001). Tom vtoroy. Ipatevskaja letopis, Moskva: Jazyki ruskoy kultury, 648 pp. (in Old-Slavic).
- Rappoport, P. A. (1967). Voennoe zodchestvo zapadnoruskikh zemel X–XIV vv. *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR, 140*, Leningrad: Nauka, 242 pp. (in Russian).
- Rybchynskyy, O. (2006). Arkhitekturnyi rozvytok ratush Belza. *Belz i Belzka zemlia, 2*, Belz, 186–189 (in Ukrainian).
- Slobodian, V. (2006) Istoriia belzkych kosteliv. *Belz i Belzka zemlia, 2*, Belz, 176–185 (in Ukrainian).
- Choroshkevich, A. L. (2000). Velichanie gosudarja. *Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych. Profesorowi Stanisławowi Trawkowskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przyjaciele, koledzy, uczniowie*. Warszawa, 123–130 (in Russian).
- Choroshkevich, A. L. (2000a). Martin Gruneveg o Moskve 1585 g. *Rossija i Germanija, 2*, Moskva, 19–41 (in Russian).
- Choroshkevich, A. L. (2002). Obraz Rossii 1584–1585 gg. v Zapiskakh Martina Grunevega. *Rossija – Polsha. Obrazy i stereotypy v literature i culture*. Moskva, 34–43 (in Russian).
- Chachkovskyy, L. (1936). Kniazhyi Belz. *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka, 154*, 15–31 (in Ukrainian).
- Bogucka, M. (2002). Martin Gruneweg's Magic World. Remarks on the Early Modern Mentality. *Acta Poloniae Historica, 86*, 47–55 (in English).
- Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem*. Katalog wystawy. (2012). *Červen' – eine Burg zwischen Ost und West*. Ausstellungskatalog. *Cerven – un castrum tra Oriente e Occidente*. Catalogo della mostra. *Cherven – hrad mizh Skhodom i Zakhodom*. Katalog vystavky. Tomaszów Lubelski–Leipzig–Lublin–Rzeszów, 449 pp. (in Polish / in German / in Italian / in Ukrainian).
- Czyżewski, K.J. (2008). Martin Gruneweg o krakowskiej katedrze. "Żeby wiedzieć": studia dedykowane Helenie Malkiewiczównie, Kraków, 243–255 (in Polish).
- Die Aufzeichnungen des Dominikaners. (2008). *Martin Gruneweg (1562–ca. 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen. Bd. 1: Edition des Manuskripts fol. 1–726. Bd. 2: Edition des Manuskripts fol. 726–1453. Bd. 3: Edition des Manuskripts fol. 1453–1932. Bd. 4: Einleitung; Beilagen; Register*. Wiesbaden (in German).
- Bues, A., & Borg, E. (2007). Warszawa z lat 1579–1582 w zapiskach gdańszczanina Martina Grunewega. *Rocznik Warszawski, 35*, 151–178 (in Polish).
- Bues, A., & Krysiwicz, Z. (2008). *Martin Gruneweg. Życie Europejczyka*. Katalog wystawy w klasztorze oo. Dominikanów w Krakowie, 24. IV–24. V. 2008. *Martin Gruneweg. Ein europäischer Lebensweg*. Katalog zur Ausstellung im Dominikanerkloster in Krakau, 24. IV – 24. V. 2008 (in Polish / in German).
- Ciociltan, A. (2009). Martin Grunewegs Travels to Moldavia, Wallachia and Dobroudja. *Studies and Materials of Medieval History, XXVII*, 209–248 (in English).
- Czarnecki, W. (2000). Rozwój sieci parafialnej Kościoła Łacińskiego w Ziemi Chełmskiej do początku XVII w. *Roczniki Humanistyczne, 48(2)*, 29–89 (in Polish).
- Grzadzka, P. (2005). W sprawie lokalizacji grodziska w Krasnymstawie. *Archeologia Polski Środkowowschodniej, 7*, 259–261 (in Polish).
- Gurba, J. (1987). Ośrodek osadniczy Czeramna (Czerwienia) w świetle najnowszych badań archeologicznych. *Rocznik Przemyski, 24/25*, Przemysł, 303–305 (in Polish).
- Janeczek, A. (1991). *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo Belskie od schyłku XIV do początku XVII w.* Wrocław–Warszawa–Kraków, 386 pp. (in Polish).
- Jażdżewski, K. (1959). Ogólne wiadomości o Czermnie–Czerwieniu. *Archeologia Polski, 4(1)*, 67–91 (in Polish).
- Fabiański, M. (2010). *Złoty Kraków*. Kraków: Literackie, 332 pp. (in Polish).

Martin Gruneweg (2009). *Martin Gruneweg (1562 – nach 1615). Ein europäischer Lebensweg / Martin Gruneweg (1562 – after 1615). A European Way of Life*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 403 pp. (in German / in English).

Nowak, B. (1995). Lokacja miasta Szczekarzowa (Krasnegostawu) z roku 1394. *Rocznik Chełmski, 1*, 19–26 (in Polish).

Petehyrycz, W. (1995) Belz i Busk: próba rekonstrukcji struktury sociotopograficznej w X–XIV wieku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 43*(1), Warszawa, 67–73 (in Polish).

Poppe, A. (1958). Gród Wołyń. Z zagadnień osadnictwa wczesnośredniowiecznego na pograniczu polsko-ruskim. *Studia wczesnośredniowieczne, 4*. Wrocław, 227–300 (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 11.08.2018

прийнята до друку 16.10.2018

**“THIS CASTLE WAS THE STRONGEST ONE IN RUS SINCE ANCIENT TIMES...” –
BELZ IN MARTIN GRUNEWEG’S TRAVEL NOTES**

Volodymyr PETEHYRYCH

*Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine,
Vynnychenko St., 24, 79008, Lviv, Ukraine, e-mail: v.petehyrych@gmail.com*

Part of Martin Gruneweg’s notes dedicated to Belz which was graciously given to the author by the outstanding Ukrainian historian Yaroslav Isaevych is analyzed. Martin Gruneweg (1562 – after 1615), who was born in Gdansk in family of German merchant, serve the Armenian merchants, became a member of the Order of Dominicans and became famous as the author of very interesting travel notes. Page of the Notes, which contains the references to Belz, is in the second part of Gruneweg’s description, where he talks about visit to cities and villages of Poland, Ukraine, Russia, the Balkan countries.

A brief description of the city from 1582 is considered in the context of other written and cartographic sources and the results of archaeological studying of Belz. Through information from the Notes data on urban fortifications, authenticity of which is well consistent with written sources older and later than Gruneweg’s description is obtained. It was confirmed that connection between different parts of the city, separated by water flows and swamps, was maintained by wooden dams and platforms, mentioned by Gruneweg and evidenced by results of archaeological researches. This feature of communications was also characteristic for neighboring city of Cherven. On the basis of Gruneweg’s reports, date of the first mention of town-hall in Belz, which existed more than a century earlier, was revised. Settlements, listed in the context of the report about Belz, visited by Gruneweg during his travel allow us to partially reconstruct the route of his arrival to Belz, and further way to Lviv. It was established that direction of roads from the northwest from Lublin through Krasnostav, Tishivtsi to Belz and from there through Kulychkiv, Mosty, Kulykiv, Zashkov to Lviv almost did not change from Early Middle Ages till now. Gruneweg’s notes about the Częstochowa icon confirm constant historical tradition, which relates one of the main relics of Poland precisely with Belz. Other messages, which also show importance of retrospective analysis of late medieval sources for the studying of Early Medieval cities, are interesting too.

Key words: Martin Gruneweg, Belz, written and archaeological sources, planning structure, retrospective analysis.